

felhasználják a modern nyelvészet, a kulturális antropológia és az irodalomtudomány eredményeit. *Ring Éva* „Új irányzatok a lengyel történetírásban a rendszerváltás után” című írásában többek között azt hangsúlyozza: „A marxista történetírás hagyatékából a gazdaságtörténeti irányzat maradt fenn legtovább – a lengyel iskolának számtalan kiemelkedő alakja volt (Andrzej Wyczański, Antoni Mączak, Jerzy Topolski, Henryk Samsonowicz), a legnagyobb hírnévre és nemzetközi elismertségre azonban Witold Kula tett szert, aki a leggyakrabban idézett lengyel történészek közé tartozott az angol és francia historiográfusok körében.” *Juhász József* „A »rendszerváltó történetírás« a délkelet-európai historiográfiában” című színvonalas cikkében a kelet- és kelet-közép-európai térség egyik legbonyolultabb témájával, Jugoszlávia felbomlásával foglalkozik. A szerző jogosan állapítja meg: „A délszláv államokban a jelenkor-történeti kutatások centrumában nem a társadalmi-gazdasági átalakulás értelmében vett rendszerváltás áll, hanem az egykori közös állam felbomlása, az 1990-es évek háborúi, valamint – és legfőképpen – Jugoszlávia értékelése.”

Bartha Eszter „Good bye, Lenin? Az eltűnő munkásosztály nyomában” című tanulmánya a társadalmi modellváltás összefüggésében az egyik leglényegesebb szociológiai réteggel, a munkásosztállyal foglalkozik. Rendkívül megfontolandó a szerző megjegyzése: a rendszerváltás utáni szakirodalomból több ok miatt is kimaradt a munkásosztály. A munkásosztály politikai akcióinak hiánya például azt igazolta, hogy egy „osztály” nevében lehetetlen mozgósítani és megragadni az embereket.

Krausz Tamás „Lenin élete a historiográfia tükrében” című igen értékes tanulmánya a 19–20. század egyik legvitatottabb gondolkodója és politikusa, Vlagyimir Iljics Uljanov (Lenin) élete néhány fontosabb időszakát elemzi. Talán elég kiemelni Krausz Tamás három mondatát: „Halála előtt két nappal tolkocsiban ment utoljára vadászni a környező erdőbe, szerette nézni, ahogyan nyúlra vadásznak, ő maga persze már nem tudott fegyvert tartani a kezében. Nyilván megfordult a fejében, hogy az ételtől búcsúzik, amelyetől megkapta a beteljesülést: a forradalmat. Mégis, halála előtt csalódott volt, mert látnia kellett: a *mű* torzó maradt.”

Zahorán Csaba „Az 1918–1919-es impériumváltás ábrázolása az új cseh és román történeti szintézisekben” című anyaga az első világháború utáni időszak két fontos kérdését, Csehszlovákia és Románia megalakulásának történelmi összefüggéseit elemzi cseh és román történeti munkák alapján. Különösen a következő mondatot érdemes kiemelni: „A cseh és a román szerzők egyaránt részletesen foglalkoznak a diplomácia szerepével és a békekonferenciával.” *Borsi-Kálmán Béla* „Adalékok az első román koncepció per történetéhez. A temesvári diák-összeesküvés (a „Leventeper” 1919–1920) históriája” című tanulmánya alapvető politológiai tárgyú kérdést vizsgál: az első világháború után az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának speciális összefüggéseit. Reálisan állapítja meg a szerző: az egykori Délvidék nemzetgazdaságilag legértékesebb keleti zónáját Bukarest és Belgrád alapvetően vitatható történelmi jogon, ugyanakkor kétségbevonhatatlan nyers gazdasági, közlekedési, hadászati érvek alapján teljes egészében magának követtele.

Mitrovits Miklós „A lengyel–szovjet viszony 1945 után a legújabb orosz historiográfiában” című cikke a második világháború utáni időszak egyik legérdekesebb kérdése, az orosz–lengyel viszony több fontos összefüggését elemzi. Már a második világháború során vitatott volt Lengyelország társadalmi berendezkedésének és területi integritásának kérdése. Jogosan állapítja meg többek között a szerző, hogy Lengyelország kiemelt fontosságú volt a második világháború utáni periódusban a Szovjetunió számára. A Szovjetunió nyugati szomszédjaként kulcsfontosságú pozíciója volt az új szuperhatalom biztonságpolitikájában.

Csaplár-Degovics Krisztián „Hungarikum Tiranában” című dolgozata a magyarok számára kuriózumnak számító világba kalauzol: Albániába. Teljesen igaza van a szerzőnek, amikor azt hangsúlyozza: „A magyar nemzet eszmei hagyatékának számos gyöngyszeme egészen váratlan helyekről is előkerülhet.” *Sinani, Shaban* „Eredeti Liszt-iratok Albániában” (albánból fordította Csaplár-Degovics Krisztián) című, úgyszintén speciális anyaga Liszt Ferenc albániai kötődését vizsgálja. A szerző a következőt emeli ki: a Liszt Ferentől származó eredeti dokumentumok egyik fondja a tiranai Központi Állami Levéltárban található.

Balogh László

FUTAKY ISTVÁN GÖTTINGA

A GÖTTINGENI GEORG-AUGUST EGYETEM MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI KAPCSOLATAI A FELVILÁGOSODÁS IDEJÉN ÉS A REFORMKOR KEZDETÉN

Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottság, ELTE Levéltára, 2007. 240 p.

(Felsőoktatás-történeti kiadványok. Új sorozat, 7.)

Tudományos pályám első szakaszában felsőoktatás- és tudománytörténettel is foglalkoztam, ma is kiemelt szerepet kap kutatómunkámban a kulturális diplomácia részeként Magyarország nemzetközi tudományos

kapcsolata. A 20. század tudománytörténetét vizsgáló kutató szívesen olvassa azokat a tudományos eredményeket, amelyek feltárják a magyar és az egyetemes művelődés- és tudománytörténetet befolyásoló tényezőket. Nagy szellemi élményt jelentett számomra Futaky István Göttinga című könyve. Göttingenről nemcsak azért jó olvasni, mert ott található a világ egyik leghíresebb egyeteme, hanem azért is, mert a II. György angol király által 1734-ben alapított Georg-August Egyetemen fennállásának első száz éve alatt 494 magyarországi és erdélyi hallgatót folytatott hosszabb-rövidebb ideig tanulmányokat. Közülük hazatérésük után kétszázötvenen valamilyen irodalmi tevékenységet fejtettek ki.

A kötet középpontjában a Georg-August Egyetemen tanuló kiemelkedő magyarországi és erdélyi személyiségek, valamint a magyarországi tudományosság és a göttingeni egyetem kapcsolatainak bemutatása áll. A könyv jelentős hozzájárulás a magyar tudománytörténehez, mert a Georg-August Egyetem – miként Kosáry Domokos jelezte korszakalkotó monográfiájában – magyar vonatkozásban a felvilágosodás legfontosabb német közvetítő központjának szerepét töltötte be.

A kötet szerzője, Futaky István nem peregrinusként, hanem politikai üldözöttként került Göttingenbe. Ott lett irodalmár és művelődéstörténész, professor, a hungarológiai kutatások kiemelkedő személyisége. Futaky 2007-ben nemcsak egy igen kiváló könyvet tett a magyar és a német tudománytörténet asztalára, hanem kutatásaival a nemzetközi tudománytörténet gazdagítását is elősegítette. A kötetrel Futaky több évtizedes, részint még publikálatlan gyűjtő- és elemzőmunkájának összefoglalását tárja az olvasó elé. Göttingen magyar vonatkozásairól korábban már több feldolgozás született. Így többek között Cholnoky Jenő Körösi Csoma Sándorról készült dolgozata, illetve Borzsák István Budai Ézsaiásról szóló monográfiája, valamint Farkas Gyula tanulmánya.

A 11 fejezetből álló könyv első fejezeteiben a magyarországi és erdélyi diákok 18–19. századi németalföldi tanulmányait tárja fel. Megtudjuk, hogy peregrinusaink hazai lehetőségek hiányában keresték fel a német univerzitatásokat, amelyeknek azonban a 14. század előtt csupán mellékszerep jutott. A helyzet a reformáció után gyökeresen megváltozott, ezután Németország vette át a vezető szerepet az egyetemjárásban. A kutatásból világossá válik, hogy a 18. század elején még jelentéktelen Göttingen a legmodernebb egyetem városa lesz. Már az első tanári generációhoz több kimagasló professzor tartozott. Az 1837-ben százéves jubileumát ünneplő egyetem túljutott fénykorán, majd a század vége felé a természettudományok révén újra virágzásnak indult.

Futaky az egyetem történelének ismertetésekor fontosnak tartotta a peregrinusok nevezetes tanárainak – így a magyarság szempontjából vitatott Johann Christoph Gatterer és August Ludwig von Schlözer – bemutatását. A munkából azt is megtudhatja az olvasó, hogy röviddel az egyetem alapítását követően kialakult a magyar történelem iránti érdeklődés. Schlözer előadásait 324 magyar és transylvanus diák hallgatta, köztük Berzeviczy Gergely, Podmaniczky Sándor. A magyar történelmet Schlözeren kívül Ludwig Timotheus Spittler kutatta behatóan. A történészek mellett a szerző megismertet a filológia és a filozófia kiváló professzoraival, elsőként Christian Gottlob Heynével. Heyne tanítványai között találjuk Budai Ézsaiást. Heyne nemcsak szakmai kiválóság volt, hanem „tudományos menedzser” is, mert segítette érdemes tanítványai akadémiai taggá választását. Heynének nagy tisztelője volt Kazinczy Ferenc. Sokáig élt a magyar diákok emlékezetében a Kant bíráló Johann Georg Heinrich Feder. Berzeviczy Gergely szellemi fejlődésében is jelentős szerepe volt Feder professzornak. Johann Gottfried Eichhorn orientalista a legnagyobb szolgálatot a magyarságnak Görösi Csoma támogatásával tette.

A természettudósok közül Johann Christoph Lichtenberg említendő, akivel számos magyar került kapcsolatba. Lichtenberg segítette magyarországi tanítványai, többek között Berzeviczy és Podmaniczky tudományos pályáját is. Gyarmati Sámuel és Lichtenberg baráti viszonyáról több dokumentumban találunk adatokat. A professzor előadásairól több hazai tanítvány készített jegyzeteket. A gazdaságtan professzora, Johann Beckmann előadásain Telegi István és Telegi László is részt vett. A könyvből azt is megtudjuk, hogy Berzeviczy legfontosabb tanára Johann Beckmann volt. Beckmann tanainak hatását a hallgatókra műveinek magyarországi felhasználásában is megfigyelhetjük.

A legismertebb göttingeni hallgató, majd professor Carl Friedrich Gauss volt, aki 1795–1798 között matematikát, fizikát és csillagászatot hallgatott a híres egyetemen. Gauss korszakalkotó tudományos eredményeieről világszerte a matematika fejedelmeként tisztelik. Tudománytörténészeink szerint 1796-ban a göttingeni egyetemen kötött barátságot Bolyai Farkassal, ami a magyarországi tudományfejlődés szempontjából fontos csemenné vált. Gauss Bolyai János eszményképe lett. Gauss személye ismerőse és tanítványa volt még a csillagász Tittel Paul, a budai csillagvizsgáló későbbi igazgatója.

Göttingen volt egykoron a kritikai bibliakutatás talán legfontosabb németországi fellegvára. A teológia váltakozó szerepét figyelhetjük meg peregrinusaink göttingeni pályafutása idején. A filológiai módszereket alkalmazó göttingeni Gottlieb Jakob Planck több magyar diákra és a hazai teológiára nagy benyomást gyakorolt. A jogtudományi karon a magyar diákok általában „csak” a más karokon folytatott tanulmányaik kiegészítése, látóköriük kiszélesítése céljából tanultak. Egyes professzorok azonban – így például Johann Stephan Pütter – több magyar diákra, többek között Podmaniczky Józsefre és Budai Ézsaiásra szellemi hatást gyakoroltak.

Futaky István könyve nagyobb teret szentel az egyetem magyarországi és erdélyi származású tanárainak. Köztük az egyik leghíresebb, Segner János András az orvosi és a filozófiai kar professzora volt. Híres teológus volt a pozsonyi születésű Kern János Mihály. Az egyetem magántanára volt a vallástudomány hallgatójából matematikussá és fizikussá lett Bucsányi Mátvás. Kissé mellőzött, díjazás nélküli rendkívüli professzor volt Heismann Mihály filozófus, aki kései elismerésnek tekinthette, hogy a Pestre telepített egyetem filozófia-professzora lett.

Göttingenbe kijutni igen sok protestáns diák vágya volt, de a vágyakat sokszor meggátolta Bécs. Több protestáns központban, így Debrecenben az egyházi hatóságok is akadályozták néha a kiutazást. Az egyetem első magyar hallgatója a nagyszebeni Jakobus Andreas Fabricius volt, akit 1734-ben vettek fel a hittudományi karra. Az első időszakban elsősorban a németországi viszonyokban jól eligazodó és támogatást kapó szász fiatalok nyertek felvételt. A peregrinus diákok zömét protestáns tanintézetek küldték Göttingenbe. Az erdélyi szászok után hamarosan megjelentek a felvidéki és a dunántúli német és magyar etnikumú evangélikus hallgatók is.

A göttingeni magyar diákok jó része kiemelkedő tudományos pályát futott be. A leghíresebb göttingeni magyar diákok egyike, Ráth Mátvás, az első magyar nyelvű újság, a pozsonyi Magyar Hírmondó szerkesztője 1773-ban iratkozott be a hittudományi karra. Szintén jelentős hírnévre tett szert a hazai oklevéltan és statisztika úttörője, a késmárki Schwartner Márton. Az egyetem hallgatója volt az igen tehetséges Egnl János Keresztély, aki történeti, filológiai és filozófiai tanulmányokat folytatott. Az egyetemen tanult a később a sárospataki főiskolán rendkívüli tanárává választott Nitsch Károly Dániel. Schedius Lajos egyháztörténész, valamint filológus és esztétikaprofesszor is a Georg-August Egyetem padjait koptatta. Az enciklopédikus anyaggyűjtésben kimagasló Romy Károly György szintén göttingeni diák volt.

A kötetből képet kapunk a magyarországi református kollégiumok göttingeni hallgatóiról is. 1777–1831 között 119 debreceni kollégista volt a göttingeni egyetem diákja. 1792-ben érkezett Göttingenbe Budai Ézsaiás. A magyar klasszika-filológia úttörője. Budai Ézsaiás is Heyne tanítványa volt. Budai barátja, debreceni diáktársa. Sárvári Pál szintén göttingeni diák volt. A híres Hatvani István tanítványa elsősorban a reáltárgyakban kívánta magát tovább képezni. Szintén debreceni diák volt Lengyel József, aki 1796-ban érkezett Göttingenbe. Hazatérve kanti filozófiát tanított Debrecenben. Barczafalvi Szabó Dániel pataki diák 1791-ben, negyvenévesen iratkozott be az egyetemre. Kézy Mózes, Kazinczy barátja matematikát és fizikát tanított Göttingenben.

Futaky részletesen megismertet Göttingen erdélyi protestáns hallgatóival. Elsőként Benkő Ferencet mutatja be, aki természettudományi előadásokat hallgatott. Benkő később a magyar művelődéstörténetben elvülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy megteremtette a magyar ásványtani szaknyelvet. A leghíresebb erdélyi diák Bolyai Farkas volt, aki 1796–1799 között volt a Georg-August Egyetem hallgatója. A később jelentős tudományos pályát befutók között volt Körösi Csoma Sándor. Számára a göttingeni egyetem az elmélyült tudományos felkészülést jelentette. göttingeni tanulmányai végére az általa ismert nyelvek száma tizenkettőre emelkedett. Tudományos fejlődésére Johann Gottfried Eichhorn orientalista gyakorolta a legnagyobb hatást. Futaky István megismertet több közrendű, elsősorban orvos hallgatóval is. Hosszú a sora azoknak az arisztokratáknak, akik a göttingeni egyetemen tanultak. A Telegi családban valóságos hagyománya volt a Göttingenbe utazásnak. Az első Telegi, aki a híres egyetemre járt, Telegi Pál volt, 1753–1755 között volt az intézmény diákja. A Telegiek Göttingenbe járása a 19. században folytatódott. A kötet megismertet Podmaniczky József, Berzeviczy Gergely és Podmaniczky Sándor göttingeni tartózkodásával, de képet kapunk szünidei németországi utazásairól is. A könyv érdekes része az a fejezet, amely bemutatja, hogy a Habsburg Birodalom miként vetette „vagyázó” szemét Göttingenre.

A könyvből megismerjük a magyar szempontból fontos tudományos intézményeket, így a Göttingeni Tudományos Akadémiát, amelyet 1751-ben alapítottak, a londoni akadémia példáját követve. Az akadémia kültagjai közé több magyart is választottak. Külső tag volt többek között Hell Miksa, Born Ignác, Veszprémi István, Engel János, Gyarmati Sámuel, Asbóth János, Berzeviczy Gergely, Kitaibel Pál, Lenhossék Mihály. Tiszteleti tag lett Telegi Sámuel, Festetics György és Széchényi Ferenc.

Futaky István megismertet a világ legrégebb ma is működő tudományos kritikai szemléjével, a Göttingische Gelehrte Anzeigennel (GGA), amely a 18. századi Európa vezető kritikai orgánuma volt. A GGA régi évfolyamaiban sok magyar vonatkozású könyvismertetés, hír és más közlemény található. A folyóirat főként új könyveket ismertetett, de közölt híreket a tudományos világ életéből. Ismertette a kiírt pályázatokat, a folyóirat recenziói 1860-ig névtelenül jelentek meg. Az egyik legkitartóbb kéziratküldő a nevezetes debreceni „Tudós Veszprémi István” volt. A hungarológiai – elsősorban történelmi és nyelvtörténeti – tárgyú művek ismertetésén kívül a GGA első száz évében közel kétszáz recenziót közölt, közel száz személyi vonatkozású hírt és közleményt is megjelentetett.

Göttingenben nagyon híres az Egyetemi Könyvtár, melyet az egyetemmel együtt 1707 szeptemberében nyitottak meg, 12 ezer kötetes állománnyal. 9000 kötet egy főúri magánkönyvtárból származott. A könyvtárban fennmaradt egy „Hungarische Geschichte” feliratú beszerzési lista 1781–1783-

ból. A magyar gyűjtemény nemcsak könyvvásárlásból és beküldött recenziós példányokból származott, hanem Magyarországról érkező könyvadományok révén is gyarapodott. A 19. században azonban megcappant a hazai ajándékozási kedv. A kiváló göttingeni könyvtár híre elterjedt Magyarországon, ezért a hazai könyvtárak mintának tekintették.

Futaky professzor megismertet a magyar vonatkozású dokumentumok őrző helyeivel is, így az Egyetemi Irattárral. A dokumentumok közül a legfontosabbak a beiratkozást rögzítő anyakönyv és az egyetemről történő távozási dokumentáló irat, valamint az ösztöndíjjal kapcsolatos iratok, illetve a pályadíjnyertes diákokra vonatkozó feljegyzések. Igen érdekesek a fakultások által adományozott kitüntetések iratai. Nagy fontosságú az Egyetemi Könyvtár Kézirattára, ahol régi nyomtatványok találhatóak, továbbá a Tudományos Akadémia Levéltára.

A szakmai-tudományos tevékenység mellett minden egyetem életében fontos a diákélet. A Georg-August Egyetem Európa legdrágább tanintézetei közé tartozott. Hasonlóan magas volt a megélhetési költség is, ami még a főrangúak számára is megterhelő volt, ezért Göttingenben nemigen voltak szegény hallgatók. Igen színesen írja le a könyv a göttingeni hétköznapokat, ünnepeket. Az egyetemi élet részét jelentették a kirándulások Németország és Európa nyugati felének megismerése, valamint a szakmai tapasztalatok bővítése céljából. Kedvelt célpont volt a Harz hegység és Kassel. Megtudjuk, hogy a magyar hallgatók bekapcsolódtak a társadalmi szervezetek életébe, többek között a szabadkőműves páholyokéba is. Berzeviczy Gergely volt a 18. századi magyar szabadkőművéség egyik legjelentősebb alakja. Ahol diákok vannak, ott „ügyek” is lesznek. A kötet megismertet az Egyetemi Bíróság megjelölésével, illetve a testület elé került magyar diákok ügyeivel is. Ezek között kirívó volt gr. Bethel Elek esete.

A könyvet elolvasva látható, hogy óriási szellemi jelentősége volt a göttingeni egyetemnek. Elfogadhatjuk azonban Kosáry Domokos és Dümmer Dezső véleményét, hogy a Georg-August Egyetem világszínvonalú tudományos hatása csak a Magyarország lakosságának kisebbségét kitevő protestánsok tevékenysége nyomán érvényesült. A magyar művelődéstörténetben csak színt adott, anélkül, hogy átfogóbb jelleget nyerhetett volna. Szellemi mondanivalója csupán egyetlen nemzedékhez, a felvilágosodás racionalista gondolkodású nemzedékéhez szólt.

Összegzésként megállapítható, hogy Futaky István munkája, annak ellenére, hogy tudományos szakmunka, a „nagyközönség” számára is kiválóan olvasható. A jó stílusú könyvet sok dicséretes tulajdonsága mellett azért is javasolom elolvasni, mert igen sok érdekes dokumentumot, levelet tartalmaz.

N. Szabó József

IRATOK A MAGYAR–SZOVJET KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ, 1944. OKTÓBER–1948. JÚNIUS. DOKUMENTUMOK

SZERK.: VIDA ISTVÁN

Budapest, Gondolat Kiadó, 2005. 384 p.

(Iratok a magyar diplomácia történetéhez, 1944–1956)

Az utóbbi időben örvendetesen megszaporodott Magyarország és a külföldi államok kapcsolatrendszerével foglalkozó dokumentumkötetek száma. Érdekes módon hazánk 1945 utáni történetére legnagyobb hatást gyakorló állam diplomáciai karának iratanyagából ez idáig még senki sem vállalkozott dokumentumkötet összeállítására, pedig Magyarország története 1944 és 1989 között szorosan kötődött a Szovjetunió politikájához. A „szocialista” nagyhatalom befolyása döntőnek bizonyult a magyarországi társadalmi-politikai berendezkedés minden szegmensében. A megjelent dokumentumkötet ebből a korai időszakból ad közre először magyar nyelven 135 – főleg az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Levéltárából, illetve az SZK(b)P KB különböző neveknek működő külügyi osztályának iratanyagában fennmaradt, valamint a Tájékoztató Iroda és az Elnöki Levéltárból származó – diplomáciai iratot, kiegészítve több már korábban megjelent, de fontosnak ítélt dokumentummal.

Az iratanyag a magyar fegyverszüneti tárgyalások megindulásától, 1944 októberétől 1948 júniusáig, a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusáig terjedő időszakot öleli fel, s tematikailag igen változatos: feljegyzések a Magyarországon szolgáló szovjet diplomáciai és pártmegbízottak magyar politikusokkal folytatott beszélgetéseiről, többoldalas jegyzőkönyvek, féloldalas táviratok, a magyarországi helyzettel foglalkozó szovjet elemzések egyaránt helyet kaptak a válogatásban. Ezek a jelentések többnyire a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett politikai tanácsadó szerepet betöltő, majd a diplomáciai kapcsolatok 1945. őszi felvétele után követi rangban szolgálatot teljesítő G. M. Puskin kezétől származnak, és V. M. Molotov külügyminiszter, valamint a magyar ügyekkel közvetlenül foglalkozó V. G. Dekanozov külügyminiszter-helyettes részére készültek.

Az iratok, a követjelentések, valamint a külügyminiszteri feljegyzések Rákosi, Gerő, Vjonyöszi és Tildy Sztálinnal, Molotovval folytatott tárgyalásairól jelentősen módosítják a két ország viszonyáról korábban kialakult történeti képet. Kiderül, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti